

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022 | INSTYTUT HISTORII NAUKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

MAPA A TEKST

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022

MAPA A TEKST

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

Volume XXIV – 2022

MAP AND TEXT

Komitet redakcyjny

Beata Konopska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Dorota Kozłowska (Instytut Historii Nauki PAN)

Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński)

Redaktor naukowy

Karol Łopatecki

Recenzenci

dr hab. Piotr Guzowski, prof. UwB; prof. dr hab. Jakub Niedźwiedz

Opracowanie redakcyjne i korekta

Jerzy Ostrowski, Bożena Ogorzelska

Indeks geograficzny i osobowy

Karol Łopatecki

Skład i łamanie

Janusz Świnarski

Wydawnictwa IHN PAN

Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

e-mail: ihn@ihnpa.n.waw.pl

© by: IHN PAN & Authors

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-960759-9-4

Warszawa 2022

Dofinansowywano ze środków budżetu państwa w ramach programu

DOSKONAŁA NAUKA – Wsparcie monografii naukowych

Nazwa zadania: ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Dofinansowanie: 19 700 zł

Całkowita wartość 22 200 zł

SPIS TREŚCI

Karol Łopatecki	
Od redaktora naukowego	9
Michał Mauks	
Mapa Agryppy, <i>Res gestae Divi Augusti</i> i kontrola nad rzymskim <i>orbis terrarum</i>	13
Bogdan Burliga	
Google Maps na blisko 1500 lat przed Google Maps: zwięzła legenda do mozaikowej mapy z Madaby	25
Piotr Tafilowski	
Fabularyzacja przestrzeni: osmański podbój Egiptu (1517) w narracji Ludwika Tuberona de Crieva	47
Dariusz Chemperek	
Strumienie, drzewa, nimfy... – Jan Kochanowski w Zamchu. <i>Dryas zamechska</i> i <i>Pan Zamchanus</i> w świetle geografii historycznej i kartografii krytycznej	57
Lucyna Szaniawska	
Objaśnienia na mapach drukowanych w XVI i XVII wieku, uczelniające ich treść	81
Aliaksei Adamovich	
O doprecyzowaniu datowania „Radziwiłłowskiej” mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613	149
Jerzy Czajewski	
Kartografia wojny smoleńskiej (1632–1634) w obrazach i słowach	175
Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko	
Szukając liter, szukając słów. Możliwości wykorzystania technik analitycznych i procesów konserwatorskich w uczelnianym tekście w zabytkach kartograficznych na przykładzie mapy Hindenberga IXNOOPΘGPAΘIA PLENIACA	231

Anna Pastorek	
Bitwa morska pod Downs w 1639 roku – mapa, tekst, ryciny	265
Karolina Kwaśna	
Opowieści z pogranicza. O ukrytej geografii <i>Mapy Nowej Anglii</i> Johna Fostera	281
Radosław Skrycki	
Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa	305
Robert Milewczyk	
Jana Andrzeja Morsztyna poetka mapa trunków europejskich	321
Rostysław Sossa	
Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume'a Beauplana	341
Karol Łopatecki, Wojciech Krawczuk	
Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej	357
Tomasz Tarasiuk	
Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki, czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza	383
Bogusław Dybaś	
Problematyka fortyfikacyjna w opisach do wojskowej mapy Galicji, tzw. Mapy Miegi (1779–1783)	395
Katarzyna Lisiecka	
Romantyczna wizja granic Polski. Mapa Pomorza (i Nowej Marchii) Jędrzeja Słowaczynskiego	433
Dorota Siwicka	
Wierna mapa. Podróż Konstantego Tyszkiewicza po rzece Wilii	449
Tomasz Olenderek	
Mapy leśne z obszaru guberni lubelskiej	469
Bogdan Wołak	
Chorografia <i>Geografii polskiej Warmii</i> Walentego Barczewskiego w ujęciu jakościowym i ilościowym	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Objaśnienia na mapach tematycznych na przykładzie map wojennych, między innymi 12 Kompanii Geograficznej	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
Na początku było słowo. A potem mapa. O stosunku historii kartografii do map tolkienowskiego Śródziemia	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
Mapa jako bohater filmu <i>Złoto MacKenny</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Mapa Isaaka Tiriona a <i>Księgi Jakubowe</i> Olgi Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Teksty w pracy nad dawną mapą. Refleksje warsztatowe	595
Indeks geograficzny	611
Indeks osobowy	637

CONTENTS

<i>Karol Lopatecki</i>	
From the scientific editor	11
<i>Michał Mauks</i>	
Agrippa's map, <i>Res gestae Divi Augusti</i> and control of the Roman <i>orbis terrarum</i>	13
<i>Bogdan Burliga</i>	
Google Maps nearly 1,500 years before Google Maps: brief legenda to the Madaba Mosaic Map	25
<i>Piotr Tańfilowski</i>	
Fictionalization of Space: Ottoman Conquest of Egypt (1517) in the narrative by Louis Tuberon	47
<i>Dariusz Chemperek</i>	
Jan Kochanowski in Zamch (?). <i>Dryas zamechska</i> and <i>Pan Zamchanus</i> in the light of historical geography and critical cartography	57
<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on maps printed in the 16th and 17th centuries, clarifying their content	81
<i>Aliaksei Adamovitch</i>	
On the clarification of the dating of the Radziwill map of the Grand Duchy of Lithuania from 1613	149
<i>Jerzy Czajewski</i>	
Cartography of the Smolensk War (1632–1634) in images and words	175
<i>Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko</i>	
In search of letters, in search of words. Possibilities for applying analytical techniques and conservation processes in improving the legibility of texts in cartographic objects on the example of an Hindenberg map IXNOOPÖGPAΘIA PLESNIACA	231

<i>Anna Pastorek</i>	
The naval Battle of the Downs in 1639 – map, text, engravings	265
<i>Karolina Kwaśna</i>	
Tales from the Borderland. Hidden Geographies in John Foster's <i>A Map of New England</i>	281
<i>Radosław Skrycki</i>	
The map as a book. On the publishing frame, dedications and the unusual case of Eilhard Lubinus	305
<i>Robert Mileszczyk</i>	
Jan Andrzej Morsztyn's poetic map of European alcoholic beverages	321
<i>Rostysław Sossa</i>	
Political borders and administrative boundaries of Ukrainian lands in the works of G. Beauplan	341
<i>Karol Lopatecki, Wojciech Krawczuk</i>	
The Swedish plan of the siege of Krakow from 1655 as an example of cartographic works used in epistolary communication	357
<i>Tomasz Tarasiuk</i>	
Measuring Pomerania: Swedish cadastre, the oldest cadastral maps of Pomerania	383
<i>Bogusław Dybaś</i>	
Fortification issues in descriptions to the military map of Galicia, known as the Mieć Map (1779–1783)	395
<i>Katarzyna Listiecka</i>	
A romantic vision of Poland's borders. Map of Pomerania (and New March) by Jędrzej Słowacyński	433
<i>Dorota Siwicka</i>	
Faithful map. Konstanty Tyszkiewicz's journey on the Neris River	449
<i>Tomasz Olenderek</i>	
Forest maps of the Lublin governorate area	469
<i>Bogdan Wolak</i>	
Chorography of Walenty Barczewski's "Geography of Polish Warmia" in qualitative and quantitative terms	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on thematic maps on an example war maps, including the 12th Geographical Company	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
In the beginning was the word. Then came a map. On relations of history of cartography and Tolkien's Middle-earth	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
The map as a protagonist in the movie <i>Mackenna's Gold</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Isaak Tirion's map vs. <i>The Books of Jacob</i> by Olga Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Text at work on the old map. The workshop reflections	595
Geographical index	611
Personal index	637

Mapa Isaaka Tiriona a *Księgi Jakubowe* Olgi Tokarczuk

Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk

Politechnika Poznańska
Wydział Architektury
E-mail: biuroekw@gmail.com

Zarys treści: Artykuł dotyczy relacji między mapą Isaaka Tiriona a *Księgami Jakubowymi* Olgi Tokarczuk. Okładka oprawionych ksiąg zawiera na jej wewnętrznej stronie mapę sygnowaną w prawym dolnym narożu tytułem *NUOVA CARTA del EUROPA TURCHE SCA. Secondo l'ultime Osservazioni fata in AMSTERDAM apresso ISAAK TIRION*. Mapa sporządzona została w 1740 roku przez niderlandzkiego kartografa. Artykuł zawiera charakterystykę mapy. Dla pisarki mapa ta stanowiła odniesienie do wielkiej podróży Jakuba Lejbowicza Franka po terenach m.in. dawnej Polski i Imperium Osmańskiego w drugiej połowie XVIII i na początku XIX wieku. Dla współczesnego czytelnika mapa osiemnastowiecznego kartografa stanowi rodzaj siatki geomenalnej po terytorium tekstu literackiego.

W artykule przedstawiono wieloaspektowość rzeczywistości fizycznej tego terytorium: rzeczywistość twórcy mapy jako abstrakcję kartograficzną, rzeczywistość wyimaginowaną przez pisarkę i rzeczywistość odczytaną przez zróżnicowane grono czytelników.

Słowa kluczowe: Olga Tokarczuk, Isaak Tirion, granice Imperium Osmańskiego, analiza map, XVIII wiek

1. Wprowadzenie

W artykule przedstawiono rolę mapy Isaaka Tiriona, która zamieszczona została w *Księgach Jakubowych* przez ich autorkę – Noblistkę Olę Tokarczuk¹. Mapa ma tytuł *NUOVA CARTA del EUROPA TURCHE SCA. Secondo l'ultime Osservazioni fata in AMSTERDAM apresso ISAAK TIRION*². Od opracowania i pierwszej publikacji mapy niderlandzkiego kartografa minęło 280 lat. Dzięki wybitnej pisarce grono współczesnych użytkowników tej mapy gwałtownie się

¹ O. Tokarczuk, *Księgi Jakubowe*, Kraków 2019.

² *Nuova Carta del Europa Turchesca Secondo l'ultime Osservazioni fata in Amsterdam*, I. Tirion, wyd. G. Albrizzi, Wenecja 1740; <https://www.worldcat.org/title/atlane-novissimo-che-contiene-tutte-le-parti-del-mondo-nel-quale-sono-esattamente-descritti-glimperj-le-monarchie-stati-repubbliche-ec/oclc/49443910> (dostęp 21.11.2021).

Ryc. 1. Okładka *Ksiąg Jakubowych* Olgi Tokarczuk, 2019 (fot. E. Krzyżanowska-Walaszczyk)

poszerzyło. Czytelnicy *Ksiąg Jakubowych* wędrują z mapą, razem z bohaterami powieści po terenach południowo-wschodniej Europy oraz Turcji w drugiej połowie XVIII wieku. Zagadnienie efektów procesu twórczego obrazowania rzeczywistości przez kartografa i pisarkę, kierowanych do zróżnicowanego grona użytkowników (w tym czytelników z całego świata) stanowi temat badawczy.

Metoda badawcza polegała na zapoznaniu się z treścią powieści Noblistki i wykorzystanej tam mapy, a po ich analizie na przedstawieniu zarysu możliwości interpretacyjnych odczytywania rzeczywistości na kartach powieści i mapie przez czytelników. Na podstawie odwzorowania mapy, zamieszczonego na wewnętrznej stronie okładki powieści, przeprowadzono badania mapy w zakresie skali, użytych oznaczeń, nazewnictwa itd. Przeanalizowano treść powieści w zakresie odniesień do mapy niderlandzkiego kartografa. Zbadano możliwości wykorzystania tej mapy jako przewodnika w czasie podróży z charyzmatycznym Żydem – Jakubem Lejbowiczem Frankiem, po terytorium tekstu literackiego.

Zakres badań to odniesienie do zróżnicowanego grona użytkowników mapy w okresie bezpośrednio po jej powstaniu, aż do okresu *post factum* publikacji powieści przez Noblistkę. Efektem tych badań było przedstawienie procesu twórczego zobrazowania przez Tiriona rzeczywistości fizycznej określonego obszaru Europy i Turcji dla współczesnych jemu użytkowników mapy oraz procesu twórczego wyobraźni narracyjnej pisarki i jej oddziaływania na czytelników, którym udostępniła mapę.

Wykorzystano literaturę, dotyczącą pragmatyki w kartografii. Dla ciekawych czytelników powieści Noblistki – w zależności m.in. od ich

wykształcenia, zainteresowań, dostępu do mediów i nowych technologii komputerowych, twórczej wnikliwości oraz fantazji, pasji – istnieją możliwości odbycia podróży wirtualnych i realnych. Badania te przedstawiono na schematach, obrazujących zmiany w sposobie odczytywania mapy Isaaka Tiriona przez jej użytkowników. W suplemencie przytoczono rozważania Olgi Tokarczuk pt. *Człowiek na krańcach świata* – rok po Nagrodzie Nobla – dotyczące rozumienia złożoności nieustannie zmieniającego się świata.

Księgi Jakubowe zostały wydane w Polsce w roku 2015 oraz powtórnie w 2019. Tego ostatniego wydania dotyczy artykuł. Powieść ma bardzo interesującą szatę graficzną, która powoduje zainteresowanie czytelnika już na etapie podejmowania decyzji o zakupie książki.

2. Mapa Isaaka Tiriona

Autor omawianej mapy urodził się w Utrechcie w 1705 roku, zmarł w Amsterdamie w roku 1765. Był kartografem z północnych Niderlandów, ale również wydawcą i pisarzem. Najbardziej znany z dwóch historycznych dzieł referencyjnych: *Hedendaagsche historie (Modern History)* i *Vaderlandse Historie*, które zostały zilustrowane rycinami czołowych artystów Amsterdamu, według RKD Holenderskiego Instytutu Historii Sztuki w Hadze³. Jako kartograf mapami obejmował najdalsze krańce ówczesnego świata⁴.

Wewnętrzną stronę okładki *Ksiąg Jakubowych*, poprzedzającą stronę tytułową, stanowi kopia mapy Isaaka Tiriona⁵. Mapa sygnowana jest w prawym dolnym narożu tytułem. Tytuł mapy i podziałki liniowe kartograf umieścił w prawym narożniku, w prostokątnej pionowej ramce, składającej się z dwóch części. Zamieszczone napisy zostały wyśrodkowane. W górnej części ramki znajduje się tytuł, a poniżej w dolnej części ramki 3 podziałki liniowe, pod którymi są następujące opisy, kolejno: *Miglia Alemane 15 in un Grado*, *Miglia Inglese 60 in un Grado* oraz *Miglia Francesi o, un ora di Camino*. Tytuł i napisy na mapie są w języku włoskim.

Na mapie brak jest informacji o roku jej sporządzenia. Skala mapy nie została zapisana na niej cyframi. Mapa obwiedziona jest ramką z oznaczeniami i opisem współrzędnych geograficznych cyframi arabskimi co 5°; w ramce oznaczono po obu stronach równoleżniki: 35, 40 i 45, południki: 35, 40, 45, 50, 55 i 60 w części górnej przy krawędzi oraz 40, 45, 50 i 55 w części dolnej przy krawędzi; zamieszczono ponadto oznaczenie graficzne w ramce

³ RKD Nederlands Institute voor Kunstgeschiedenis www.rkd.nl/nl/ (dostęp 13.01.2021).

⁴ Patrz ryc. 3 – Okładka i spis treści (2 strony) *Nieuwe en beknopte hand-atlas, Amsterdam [ok. 1769]... by Isaak Tirion.*, 29 × 45 cm, map 112 (AIV 94), Zbiory Specjalne, Biblioteka Raczyńskich, Poznań; *Nuova Carta del Europa Turchesca Secondo l'ultime Osservazioni fata in Amsterdam*, I. Tirion, wyd. G. Albrizzi, Wenecja 1740.

⁵ O. Tokarczuk, op. cit., wewnętrzna strona okładki.

Ryc. 2. NUOVA CARTA del EUROPA TURCHE SCA. Secondo l'ultime Osservazioni fatta in AMSTERDAM apresso ISAAK TIRION, 1740, wyd. G. Albrizzi, Wenecja (wewnętrzna okładka Książ Jakubowych Olgi Tokarczuk, fot. E. Krzyżanowska-Walaszczyk)

wewnętrznej co 1°. Przedstawiony opis południków i równoleżników nie odpowiada obecnemu. Na przykład rzeczywiste współrzędne *Hor Perekop*⁶ (Perekopu – przesmyku u nasady Krymu) wynoszą 46,9 N i 33,4 E⁷, a odczytane z mapy około: 46 N i 53,5 E.

Sytuacja taka wynika z odmiennego położenia południka zerowego w czasach sporządzania map przez Isaaka Tiriona. Za południk zerowy⁸ uznawano wyspę El Hierro, zwaną *Isla del Meridiano* (*Wyspa Południkowa*), położoną

⁶ Czcionką pochylą oznaczono w tekście artykułu oryginalne nazwy własne z mapy Isaaka Tiriona, zapisane przez kartografa odpowiednio majuskułą lub minuskułą w języku włoskim.

⁷ Analogia do wyników badania siatki kartograficznej mapy granic z lat 1751 do 1768 Imperium Osmańskiego i Cesarstwa Rosyjskiego przez Leszka Opyrchała (patrz: L. Opyrchał, *Kamieniec Podolski na osiemnastowiecznej mapie granic Imperium Osmańskiego*, w: *Z Dziejów Kartografii*, t. XXII: *Dawna kartografia historyczna i wojskowa*, red. B. Konopska, J. Ostrowski, P.E. Wespiański, Warszawa 2018, s. 239–250).

⁸ Południk zerowy, południk ziemski, przechodzący przez obserwatorium astronomiczne w Greenwich, dla którego w 1884 roku na International Meridian Conference w Waszyngtonie przyjęto zerową wartość długości geograficznej w układzie współrzędnych geograficznych.

w hiszpańskim archipelagu Wysp Kanaryjskich. Zachodni cypel El Hierro (*hierro* po hiszpańsku oznacza żelazo) był przez stulecia najbardziej wysuniętym na zachód skrawkiem lądu znanym Europejczykom. Łacińska nazwa żelaza – *ferrum*, stosowana w językach francuskim, hiszpańskim i duńskim – spowodowała, że wyspa i południk znane były również pod nazwą Ferro. Już w II wieku naszej ery Klaudiusz Ptolemeusz⁹ wykorzystał wyspę El Hierro jako południk zerowy odniesienia, w wyniku czego wszystkie współrzędne geograficzne na znanym wówczas świecie były wschodnie i dodatnie. Ludwik XIII i Richelieu potwierdzili, że *Południk Ferro* powinien być stosowany na mapach, jako leżący dokładnie 20° na zachód od Paryża najdalej wysunięty ląd Starego Świata. Lucyna Szaniawska definiuje: *Paryż – południk paryski, odległość od Greenwich 2°20'14"E; od 1642 do 1792 roku stosowany Ferro*¹⁰. Z tego odniesienia *Ferro* korzystał Isaak Tirion, sporządzając omawianą oraz kolejne mapy w okresie swojej aktywności jako wydawca i kartograf.

2.1. Orientacja i zasięg mapy

Mapa orientowana jest na północ, co kartograf oznaczył graficznie różą kompasową z ozdobną lilijką na górnej krawędzi. Oznaczenie to umieszczone jest w środkowej części mapy, na powierzchni Morza Czarnego (*IL MARE NEGRO*), którego wschodnie wybrzeże dochodzi niemal do bocznej ramki mapy.

Na mapie kartograf zobrazował tereny Europy środkowej, południowo-wschodniej oraz *TURCHE* (Turcji – części Imperium Osmańskiego). Nad dolną ramką mapy kartograf umieścił nazwę *MARE MEDITERRANEO* (Morze Śródziemne), tuż powyżej przedstawienie wyspy *ISOLA DI CANDIA* (Kreta); na wschód od niej, przy dolnej ramce mapy, zobrazowana została wyspa *IBIDI CIPRO* (Cypr). Przy lewej pionowej ramce mapy, w jej dolnej części, widoczna jest nazwa *MARE IONIO* (Morze Jońskie); na północ od *I. di Corfu* (wyspa Korfu) wzdłuż wybrzeża dzisiejszej Albanii kartograf umieścił nazwę *GOLFO DI VENETIA* (Zatoka Wenecka)¹¹.

W północno-wschodnim narożu mapy zobrazowane zostało *MARE AZOFSCHE* (Morze Azowskie) i *TARTARIA CRIMEA* (obejmująca Półwysep

⁹ Klaudiusz Ptolemeusz (ok. 100–168), astronom i geograf, Grek pochodzący z Tebaidy (region w Egipcie), który jako obywatel rzymski działał w Aleksandrii – L. Szaniawska, przypis 2, s. 57, w: *Zasady opisu geograficznego i rysowania map w Geografii Ptolemeusza redagowanej przez Nicolaisa Germanusa – rękopis BOZ 2*, „Studia Geohistorica”, t. 1, 2013.

¹⁰ L. Szaniawska, op. cit., zał. nr 2. Przeliczenie wybranych południków na południk zerowy Greenwich, *Instrukcja katalogowania dokumentów kartograficznych*, oprac. R. Szura, M. Krynicka, Z. Żurawińska, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2012, s. 116.

¹¹ Zdobywcze Wenecji w latach 1699–1718 obejmowały rozległe odcinki wybrzeża Morza Adriatyckiego (m.in. Chorwacja, Albania) i Jońskiego (Grecja); patrz mapa: K. Piwarski, J. Gierowski, *Kraje naddunajskie i Bałkany w XVII i XVIII wieku*, w: *Atlas historyczny świata*, red. J. Wolski, Warszawa 1974, s. 84.

Krymski i południowe wybrzeże Morza Azowskiego), a w kierunku na południe wzdłuż *IL MARE NEGRO* (Morze Czarne) oznaczona: *CIRCASSIA* (Czerkiesja), *ARMENIA* (Armenia – bezpośrednio nad kartuszem w dolnym prawym narożu mapy), a dalej w kierunku zachodnim *NATOLIA* (Anatolia). Dalej zobrazowana jest południowa część Turcji z wybrzeżem Morza Śródziemnego z nazwą *CARAMANIA*¹² w rejonie miasta *Conje* (Konya). Wzdłuż wschodniej ramki mapy, nad kartuszem kartograf umieścił informację (drukem ze spacjami) *AZJA* (Azja).

Od północnego zachodu punktem orientacyjnym zasięgu mapy jest zlokalizowana w górnym lewym narożniku nazwa *Viena* (Wiedeń). Dalej, wzdłuż poziomej ramki mapy umieszczone są nazwy państw i prowincji, kolejno w kierunku wschodnim *UNGARIA* (Węgry), *TRANSILVANIA* (Transylwania), *POLO-NIA* (Polska) i *MOSCOVIA* (Rosja). Wzdłuż pionowej ramki mapy, w jej części zachodniej pod nazwami *Viena* (Wiedeń) i *UNGARIA* (Węgry) kartograf umieścił kolejno, w kierunku południowym nazwy państw i prowincji: *SCIAVONIA* (Słowenia), *BOSSINA* (Bośnia), *SERVIA* (Serbia), *MACEDONIA* (Macedonia), *ALBANIA* (Albania), *GRECJA* (Grecja) oraz *MOREA* (Półwysep Peloponeski).

2.2. Treść mapy

Treść mapy wynika przede wszystkim z jej skali oraz z okresu sporządzenia. Na mapie brak jest zapisu skali, w jakiej została wykonana. Brak również daty dokonania penetracji terenu, materiałów źródłowych (np. innych map) oraz daty jej opracowania przez kartografa; brak jest objaśnienia zastosowanych przez kartografa oznaczeń. Mapa jest czarno-biała bez pokolorowanych odręcznie np. granic państw, ich obszarów, itp.

Podstawowe oznaczenia na mapie to:

- morza i wyspy z nazwami,
- sieć wód lądowych – większe rzeki z nazwami,
- miasta, miasteczka – z nazwami, których czcionka zróżnicowana została w zależności od ówczesnej wielkości ośrodka wraz z oznaczeniem graficznym stolicy, twierdzy, itp.,
- nazwy państw i krain geograficznych, ze zróżnicowaną wielkością czcionki,
- rzeźba terenu: graficzne oznaczenie wybranych pasm górskich (kopczyki),
- granice państw, prowincji i krain geograficznych.

Efektom pracy kartografa było pozyskanie odpowiednich danych i przedstawienie ich w formie abstrakcji kartograficznej. W okresie jej powstawania mapa była kierowana do podróżników, dla których miejscowości, do których

¹² Miasto Karaman, od którego pochodziła nazwa prowincji *CARAMAN*, położone jest na południowy wschód od *Conje*, w połowie odległości do wybrzeża Morza Śródziemnego, nie zostało jednak oznaczone na mapie przez Isaaka Tiriona.

podążali, oddzielone były przeszkodami, a na ich pokonanie trzeba było się wcześniej odpowiednio przygotować, by pokonać np. granice państw, góry, przeprawy przez morze lub rzeki. Topografia: układ dolin rzecznych i wyniesienia terenowe (góry) były podstawowymi elementami *siatki geomenalnej* tych podróży po terytorium określonym granicami mapy.

Mapa to narzędzie poznania i badania rzeczywistości przez kartografa, a przestrzenny zapis tych informacji nastąpił przy zastosowaniu odpowiedniej techniki obrazowania na mapie. Za pomocą mapy kartograf tworzył specyficzną wiedzę o otaczającej i globalnej przestrzeni. Zdaniem badaczy (...) *Mapy należy traktować jako artefakt, wytwór umysłu i rąk ludzkich, w którym znajduje odbicie aktualna sytuacja historyczna i społeczna*¹³.

Sytuacja polityczna w tym regionie Europy była wówczas bardzo zmienna, ze względu na prowadzone wojny i zmiany granic. Kartograf odwzorował na terytorium objętym mapą efekty kilku ważnych wydarzeń:

- wojna turecko-wenecka w latach 1714–1718 przyniosła Turcji odzyskanie półwyspu Peloponez (*MOREA*) i większości portów greckich, ale na mocy pokoju w Pożarewacu (*Posarevatz*) straciła na rzecz Austrii resztę terenów węgierskich (Banat), Serbię (*SERVIA*) z Belgradem (*Belgrad*) i zachodnią część Wołoszczyzny (*VALACHIA*)¹⁴;
- po VI wojnie austriacko-tureckiej, toczonej w latach 1715–1718, granice uległy zmianie na korzyść Turcji¹⁵;
- po podboju Persji przez afgańską dynastię Hotaki (1709–1733) po 1709 roku Turcja zajmowała sukcesywnie bez walk państwa na wschód od Morza Czarnego (*IL MARE NEGRO*) – Gruzję, Azerbejdżan, Chozestan i Kurdystan;
- Imperium Osmańskie obejmowało większość terenów Bliskiego Wschodu i południowo-wschodniej Europy¹⁶.

2.3. Atlas Isaaka Tiriona ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu

W celu przybliżenia twórczości kartografa zapoznano się na miejscu ze zbiorami kartograficznymi Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. W *Informatorze* o tych zbiorach, opracowanym przez Kazimierza Ewicza¹⁷ znajduje się

¹³ A. Ciołkosz-Styk, *Pragmatyka kartograficzna jako teoretyczna podstawa badania zakresu treści planów miast*, w: *Pragmatyka w kartografii*, red. B. Medyńska-Gulij, J. Kubiak, Poznań 2013, s. 7–9.

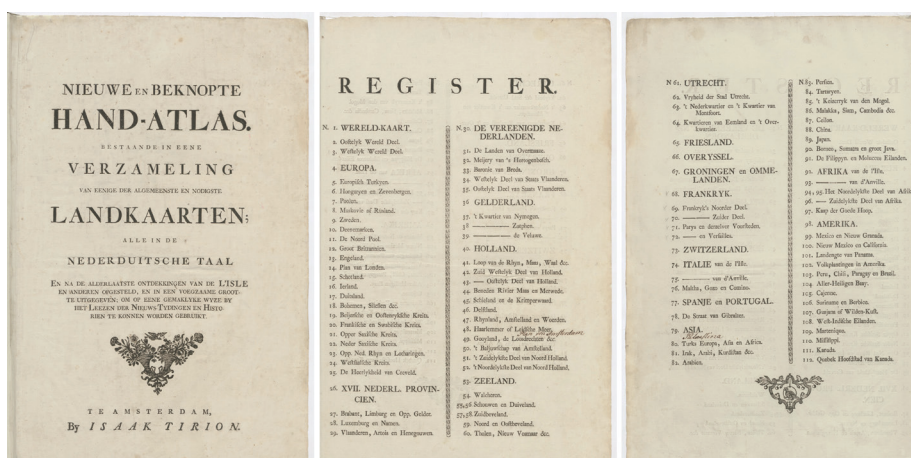
¹⁴ J. Gierowski, *Wykaz objaśnień tekstowych do map. Kraje naddunajskie i Balkany w XVII i XVIII wieku*, w: *Atlas historyczny świata...*, s. 18.

¹⁵ Rosja wyparła Osmanów z Besarabii i Krymu w 1774 roku, co nie mogło być i nie zostało odwzorowane na mapie Isaaka Tiriona.

¹⁶ Patrz mapa: K. Piwarski, J. Gierowski, op. cit., s. 84.

¹⁷ K. Ewicz, *Zbiory kartograficzne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu*, Poznań 1997, s. 32, poz. 52.

pozycja: *Nieuwe en beknopte hand-atlas...* Amsterdam [ok.1769] Isaak Tirion, 29x45, map 112 (AIV94). Wpis na stronie Biblioteki informuje: *Atlas świata wydany w języku flamandzkim przez oficynę amsterdamskiego nakładcy i księgarza Isaaka Tiriona. Po raz pierwszy wydany był ok. 1740 r., wówczas zawierał 34 mapy. Kolejne wydania były systematycznie powiększane, egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich wydany ok. 1769 roku liczy już 112 map. Wszystkie mapy zostały wykonane przez wiodących kartografów XVIII-wiecznych i ręcznie pokolorowane. Większość map była wzorowana na mapach słynnego francuskiego kartografa Guillaume Delisle (1675–1726). Wśród poloników wyróżnia się mapa Polski „Nieuwe kaart van't Koninkryk Poolen” z 1733 roku. Atlas został zakupiony do zbiorów Biblioteki Raczyńskich w 1959 r.*¹⁸

Ryc. 3. *Nieuwe en beknopte hand-atlas...* Amsterdam [ok.1769] Isaak Tirion (źródło: Zbiory Specjalne, Biblioteka Raczyńskich, Poznań, skan T. Proć)

Karta tytułowa atlasu i spis jego zawartości (2 karty) dokumentują niezwykle rozległą działalność kartografa, dotyczącą różnych kontynentów.

Atlas jest bezpośrednio po renowacji i pod pozycją nr 5 zawiera dwustro nicową mapę. Mapa ma tytuł *Nieuwe Kaart van Europisch Turkeyen na de alderlaaste ondeking int licht gebracht te Amsterdam by Isaak Tirion*; została opracowana w języku niderlandzkim. Ma ona taki sam zasięg terytorialny jak mapa z *Ksiąg Jakubowych*. Pokolorowane zostały granice państw oraz róża wiatrów.

Pod dolną ramką w prawym roku napis *J. Keyser get. en gefn. 1733*. Jacob Keyser był wydawcą atlasu i mapy, a Isaak Tirion rytownikiem mapy (miedzioryt).

¹⁸ *Nieuwe en beknopte hand-atlas...., Amsterdam [ok. 1769] Isaak Tirion* – www.zbiory.bibliotekaraczynskich.pl (dostęp 19.11.2021)

2.4. Wnioski

Kartograf współpracował z różnymi wydawcami i mapa rytowana była w różnych językach: w niderlandzkim – Jacob Kayser (wyd. w 1733 roku) i we włoskim – Giambattista Albrizzi (wyd. w 1740 roku).

Obecnie obszary objęte mapą są silnie przekształcone antropogenicznie.

Mapa Isaaka Tiriona jest i będzie wykorzystywana wieloaspektowo przez różnorodnych użytkowników.

3. Bezpośrednie relacje treści powieści Noblistki z mapą Isaaka Tiriona

Zamieszczone w książce mapy mają być kompasem dla podróżujących wirtualnie z powieścią na kolanach (książka jest zbyt ciężka, aby czytać ją, trzymając w dłoniach) lub z e-bookiem.

Jako pierwsza na kartach powieści zamieszczona jest mapa *RUSSIA RUBRA, PODOLIA, VOLHYNIA ET UKRAINA* (z wewnętrznej tylnej okładki) na końcu *I KSIĘGI MGŁY* (s. 828–829), poprzedzając kolejną księgę – *II KSIĘGA PIASKU*.

Omawiana mapa Isaaka Tiriona (z wewnętrznej przedniej okładki) znajduje się na kartach powieści w *II KSIĘDZE PIASKU*¹⁹, stanowiąc zakończenie rozdziału 8, związanego ze Smyrną (*Smirne*)²⁰; mapa ta poprzedza rozdział 9 (wymienionej *II KSIĘGI*), dotyczący podróży do Nikopolu (*Nicopoli*)²¹ nad Dunajem (*Donaw F.*).

Na początku rozdziału 9 pt. *O weselu w Nikopolu i tajemnicy spod baldachimu i korzyściach z bycia obcym* pisarka odnosi się bezpośrednio do omawianej mapy: *Mapa wpływów tureckich z połowy XVIII wieku to obszar poznaczony z rzadka rozrzuconymi miastami. Najwięcej osad ulokowało się wzdłuż rzek, a zwłaszcza Dunaju; na mapie wyglądają jak kleszcze przyssane do żył. Dominuje tu żywioł wody – wydaje się obecny wszędzie. Imperium zaczyna się od Dniestru na północy, liże brzegi Morza Czarnego na wschodzie i sięga na południu po Turcję i Ziemię Izraela, a dalej ciągnie wokół Morza Śródziemnego. Niewiele brakuje, by zatoczyło krąg. I gdyby można było zatoczyć na takiej mapie ludzkie ruchy, to okazałoby się, że wędrujący zostawiają po sobie ślady chaotyczne, a przez to nieprzyjemne dla oka. Zygzaki, pokrętne spirale, koślawe elipsy – dowody podróży w interesach, pielgrzymek, wypraw kupieckich, odwiezdzin u rodzin, ucieczek i tęsknot*²².

¹⁹ O. Tokarczuk, op. cit., s. 739–738.

²⁰ Izmir, port w Turcji na wybrzeżu Morza Egejskiego.

²¹ Nikopol nad Dunajem dziś w Bułgarii przy granicy z Rumunią.

²² O. Tokarczuk, op. cit., s. 737.

Ryc. 4. Nieuwe Kaart van Europisch Turkeyen na de alderlaaste ondekning int licht gebracht te Amsterdam by Isaak Tirion z 1733 roku (źródło: Zbiory Specjalne, Biblioteka Raczyńskich, Poznań, skan T. Proć)

Jak Imperium Osmańskie zatacza niemal krąg, może uważny czytelnik przeanalizować na mapie Isaaka Tiriona, a mianowicie granice państw, które zostały oznaczone przez kartografa pogrubionymi liniami przerywanymi. Są to:

- granica turecko-rosyjska – ze wschodu od ujścia Donu (*Don F.*) do Morza Azowskiego (*MARE AZOFSCHE*), gdzie położony jest należący do Rosji Azow (*Azof*)²³ i dalej równoleżnikowo w kierunku zachodnim, na północ od Morza Czarnego (*IL MARE NEGRO*), aż do rzeki Dniepr (*Nieper F.*) w okolicy miejscowości *Moskofka* (po stronie tureckiej); w tym miejscu jest styk trzech granic polsko-turecko-rosyjskiej na dolnym Dnieprze (*Nieper F.*);
- granica turecko-polska – wzdłuż zachodniego brzegu Dniepru (*Nieper F.*), w kierunku ujścia rzeki, gdzie od miejscowości *Tenenca* granica zatacza na północ łuk, pozostawiając krainę leżącą w poprzek dolnego biegu rzeki Boh (*Boris F.*) – Dzikie Pola (*TARTARI DI ORZACOV*) nad Morzem Czarnym (*IL MARE NEGRO*), sięgające aż do ujściowego odcinka Dniestru (*Niester F.*) w granicach Turcji (*TURCHE*);
- granica turecko-austriacka – oddziela Transylwanię (*TRANSILVANIA*), należącą do Austrii od Wołoszczyzny (*VALACHIA*) i Mołdawii (*MOLDAVIA*) z Besarabią (*BESSARABIA*), które należą do Turcji; od miejscowości Drobeta-Turnu Severin²⁴ (*Severino*) nad Dunajem granica oznaczona jest po południowym brzegu tej rzeki i biegnie w kierunku zachodnim aż do Belgradu (*Belgrad*), który jest na terenie Turcji; dalej rzeką Saya (*Saw F.*) na zachód, oddzielając Węgry (*UNGARIA*) i Słowenię²⁵ (*SCIAVONIA*) od terenów Imperium Osmańskiego na południu.

Bośnia (*BOSSINA*), Serbia (*SERVIA*), Bułgaria²⁶ (*BULGARIA*) i położone dalej na południe: Rumunia²⁷ (*ROMANIA*), Macedonia (*MACEDONIA*), Albania (*ALBANIA*) i Grecja (*GRECIA*) oraz wybrzeże Morza Jońskiego (*MARE IONIO*) z Peloponezem (*MOREA*) po Morze Śródziemne (*MARE MEDITERANEUM*) oraz w kierunku wschodnim wyspy: Kreta (*ISOLA DI CANDIA*), Cypr (*I. DI CIPRO*), wyspy Morza Egejskiego (*ARCIPELAGO*) oraz tereny całej Azji Mniejszej to obszar Imperium Osmańskiego.

Pośrednie odniesienia Noblistki do mapy Tiriona, a więc miejsca, których dotyczy narracja powieści – dedykowane czytelnikom dla nauki – to ogrom możliwych dociekań i poszukiwań, począwszy od nazw własnych: państw i prowincji, mórz, zatok i wysp, miast i większych miejscowości, poprzez

²³ W 1739 roku Rosja uzyskała dostęp do Morza Czarnego między ujściem Dniepru i Bohu. L. Opyrchal, op. cit., s. 241.

²⁴ *Nowy atlas świata. New word edition*, Warszawa 1996, (Drobeta-Turnu Severin RO 38–39 C5), s. 281.

²⁵ Obecnie tereny północnej Chorwacji.

²⁶ Obecnie tereny Rumunii.

²⁷ Obecnie tereny Bułgarii.

nazwy rzek w brzmieniu historycznym, po nazwy współczesne, zmiany historycznego krajobrazu (zagospodarowania), etc. Nazwy własne przedmiotów o trwałym położeniu na Ziemi umożliwiają identyfikację obiektów z różnych przekrojów czasowych i śledzenie zmian²⁸.

Dla zobrazowania możliwości poszukiwań czytelnicznych przytaczam kilka przykładów w zakresie nazw własnych miejscowości:

I. KSIĘGA MGŁY

Powieść rozpoczyna się w roku 1752 w Rohatynie²⁹. Na mapie Isaaka Tiriona nie ma oznaczenia tej miejscowości. Rohatyn³⁰ jest położony około 50 km na południowy wschód od Lwowa (obecnie teren Ukrainy). Księga I kończy się narracją w Jassowie³¹ (*Iassy*). Jassowo³² (aktualna nazwa Jassy=Iași – obecnie teren Rumunii) leży nad Prutem (*Prut F.*), około 180 km na północ od ujścia tej rzeki do Dunaju (*Donaw F.*).

II. KSIĘGA PIASKU

W treści Księgi II akcja toczy się w miejscowości *Krajowa*³³, rytowanej na mapie Isaaka Tiriona nad rzeką bez nazwy, dopływem Dunaju (*Donaw F.*). Miasteczko położone jest około 50 km na północ od ujścia rzeki Jui do Dunaju i nosi obecnie nazwę Craiova (teren dzisiejszej Rumunii)³⁴.

4. Rzeczywistość fizyczna na mapie a odczytywanie treści mapy i powieści

Proces komunikacji kartograficznej jest nierozzerwalnie związany z użytkowaniem mapy. Są to trzy główne działania powiązane ze sobą: czytanie, analiza i interpretacja. Czytanie mapy przez użytkownika ma charakter indywidualny (subiektywny) i wiąże się z postrzeganiem, rozpoznaniem, identyfikacją znaków na podstawie położenia i sygnatur oraz ocenianiem, szacowaniem np. odległości, wielkości obiektów. Zamieszczenie mapy w powieści jest jej upublicznieniem³⁵. Pisarka i wydawca książki nie podali źródła pochodzenia mapy, być może celowo dla rozwinięcia czytelnicznych poszukiwań.

Rzeczywistość fizyczna terytorium zobrazowanego na mapie jest wieloaspektowa. *Proces komunikacji kartograficznej można połączyć z użytkowaniem map złożonym z trzech głównych działań: czytania, analizy i interpretacji*

²⁸ M. Jankowska, S. Lisiewicz, *Kartograficzne i geodezyjne metody badania zmian środowiska*, Poznań 1998, s. 55–57.

²⁹ O. Tokarczuk, op. cit., s. 904.

³⁰ *Nowy atlas świata...*, (Rohatyn UA 38-39 D3), s. 344.

³¹ O. Tokarczuk, op. cit., s. 831.

³² *Nowy atlas świata...*, (Jassy=Iași RO38-39E4), s. 300.

³³ O. Tokarczuk, op. cit., s. 729.

³⁴ *Nowy atlas świata...*, (Krajowa=Craiova RO38-39 C5), s. 308.

³⁵ B. Medyńska-Gulij, *Kartografia i geowizualizacja*, Warszawa 2011, s. 11.

(ryc. 1.4, P.C. Muehrecke i in. 2001)³⁶. Cytowana rycina była inspiracją do dalszych analiz. Postrzeganie rzeczywistości zobrazowanej na mapie Tiriona rozgraniczono na trzy podstawowe zagadnienia, a mianowicie:

- 1) rzeczywistość twórcy mapy w drugiej ćwierci XVIII wieku jako abstrakcja kartograficzna,
- 2) rzeczywistość wyimaginowana przez pisarkę, będąca narracją *wielkiej podróży* w drugiej połowie XVIII stulecia *przez siedem granic, pięć języków i trzy duże religie* etc., podróży od chłopskich chat poprzez magnackie dwory, warszawskie pałace, aż do cesarskich komnat w Wiedniu;
- 3) rzeczywistość odczytana przez czytelników, w okresie sześciu lat po pierwszym wydaniu powieści, a dedykowana przez pisarkę czytelnikom: *Mądrym dla memoriału, Kompatriotom dla refleksji, Laikom dla nauki i Melancholikom dla pocieszenia.*; od roku 2020 odczytywana w czasie niespodziewanego lockdownu, wynikającego z trwającej pandemii.

Najistotniejszym czynnikiem postrzegania tej rzeczywistości przez Noblistkę i czytelników jest dystans czasu, a mianowicie ponad ćwierć tysiąclecia od czasu wydania mapy Isaaka Tiriona i trwania akcji powieści, pokazującej realia tamtej epoki.

Upływ czasu przyniósł ogromne zmiany wśród narodów zamieszkujących terytorium powieści – Europy i Turcji. Był to okres rewolucji naukowo-technicznej – od telegrafu do internetu, od wozu konnego do samolotu i rakiety kosmicznej. Ale, jak mówi stare przysłowie, *natura ludzka się nie zmienia*. Czasy te puentuje zdanie Leszka Kołakowskiego: *Nowożytne próby zjednoczenia Europy biczem – napoleońskim, hitlerowskim czy moskiewskim – zaszczepliły też nieufność zróżnicowanym ludom kontynentu*³⁷.

Nasuwa się refleksja, dotycząca języka, w związku z tłumaczeniami mapy i powieści³⁸; pojawia się pytanie o język uniwersalny. Już w okresie życia Isaaka Tiriona, a także później, trwały burzliwe dyskusje na ten temat. *Z pewnością nigdy nie będę służyć radą, by wesprzeć te dziwaczne, zrodzone w waszych myślach frustracje na temat języka uniwersalnego*³⁹. Europa jest kontynentem, (...) który desygnował do życia tak wiele różnych języków; każdy z nich, nawet ten najbardziej peryferyjny, wyraża „ ducha ” jakiejś grupy etnicznej i pozostaje nośnikiem jakiejś tysiącletniej tradycji⁴⁰. Umberto Eco konkluduje: (...) *błędne staje się sprowadzenie ludzkich języków do jednolitej matrycy*⁴¹.

³⁶ Ibidem, ryc. 1.4. Użytkowanie map w procesie komunikacji kartograficznej (według P.C. Muehrecke i in. 2001), s. 13.

³⁷ L. Kołakowski, *Czy Pan Bóg jest szczęśliwy i inne pytania*, Kraków 2009, s. 171.

³⁸ W 2020 roku ukazało się tłumaczenie powieści na język francuski, a w roku 2021 na język angielski.

³⁹ F. Soave, *Reflesioni intorno all' istituzione di una lingua universale*, 1774, w: U. Eco, *W poszukiwaniu języka uniwersalnego*, Gdańsk – Warszawa 2002, s. 5.

⁴⁰ U. Eco, op. cit., s. 160.

⁴¹ Ibidem, s. 122.

Tłumaczenia powieści należałoby więc odnieść do organicznych związków, łączących dany język z danym sposobem myślenia czytelnika, również do historycznie uwarunkowanego myślenia w pewnym określonym miejscu i czasie. Sytuacja ta powodować będzie wieloaspektowe możliwości odczytywania omawianej mapy i powieści przez rosnące grono wielojęzycznych czytelników z różnych stron świata.

5. Zestawienie wyników badań

Zagadnienia procesu twórczego obrazowania rzeczywistości fizycznej na mapie przez kartografa przedstawiono na trzech schematach użytkowania tej mapy w procesie komunikacji kartograficznej w czasie. Są to:

- proces twórczy opracowania mapy przez kartografa dla współczesnych kartografowi użytkowników mapy,
- proces twórczy pisarki i użytkowanie mapy na rzecz intrygującej narracji dla szerokiego grona potencjalnych czytelników,
- proces twórczej interpretacji zróżnicowanego grona czytelników w czasie wędrówki po terytorium tekstu literackiego i mapy na przestrzeni kolejnych lat.

RZECZYWISTOŚĆ FIZYCZNA PRZEŁOMU LAT DWUDZIESTYCH I TRZYDZIESTYCH XVIII WIEKU			
RZECZYWISTOŚĆ UŻYTKOWNIKÓW MAPY OD LAT TRZYDZESTYCH XVIII WIEKU DO 2020 ROKU I PRZEZ KOLEJNE POKOLENIA	INTERPRETACJA MAPY	POZYSKIWANIE DANYCH: - WIZJE LOKALNE - INNE MAPY - RELACJE Z PODRÓŻY	RZECZYWISTOŚĆ TWÓRCY MAPY ISAAKA TIRIONA LATA DWUDZIESTE I TRZYDZIESTE XVIII WIEKU
	ODCZYTYWANIE I ANALIZA MAPY	ABSTRAKCJA KARTOGRAFICZNA ZAPIS GRAFICZNY	
	MAPA NUOVA CARTA DEL EUROPA TURCHE SCA ISAAKA TIRIONA Z 1732 ROKU		

Ryc. 5. Proces twórczy opracowania mapy przez kartografa (oprac. E. Krzyżanowska-Walaszczyk na podstawie P.C. Muehrecke i in., 2001)

Mapa była przez kartografa kierowana do różnorodnych użytkowników poprzez kolejne jej wydania (J. Keyser, G. Albrizzi).

Noblistka, poprzez barwną narrację kierowaną do zróżnicowanego grona czytelników i współpracę międzynarodową m.in. z wydawcami i tłumaczami, sukcesywnie powiększa grono czytelników.

RZECZPOSPOLITA W PRZEDEDNIU ROZBIORÓW RZECZYWISTOŚĆ FIZYCZNA 2. POŁOWY XVIII WIEKU I POCZĄTKU XIX WIEKU			
RZECZYWISTOŚĆ ZRÓŻNICOWANEGO GRONA CZYTELNIKÓW	WSPÓŁCZESNE ODCZYTYWANIE MAPY ISAAKA TIRIONA Z 1732 ROKU	POZYSKIWANIE DANYCH: - ŹRÓDŁA HISTORYCZNE - RELACJE Z PODRÓŻY - WIELOKULTUROWE STUDIA JĘZYKOWE - MAPY, RYCINY	RZECZYWISTOŚĆ PISARKI PRZEŁOM XX/XXI WIEKU
	PODRÓŻ PRZEZ: 7 GRANIC, 5 JĘZYKÓW, 3 DUŻE RELIGIE Z CHARYZMATYCZNYM ŻYDEM JAKUBEM LEJBOWICZEM FRANKIEM POZNAWANIE REALIÓW EPOKI: MIAST I MIASTECZEK, ARCHITEKTURY SZLACHECKIE SIEDZIBY, KATOLICKIE PLEBANIE, ŻYDOWSKIE DOMOSTWA, ZWYCZAJÓW, OBYCZAJÓW SPOSOBÓW PODRÓŻOWANIA, UBIORÓW, POTRAW, ZAPACHÓW	ZAPIS W FORMIE 7 KSIĄG, OPOWIADANYCH PRZEZ ZMARŁYCH, A PRZEZ AUTORKĘ DOPEŁNIONA METODĄ KONIEKTURY, WSPOMOŻONA IMAGINACJĄ. PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH, PROJEKT TYPOGRAFICZNY, SKŁAD, ŁAMANIE: - PODZIAŁ NA 7 KSIĄG, - MAPY, PLANY MIAST, RYCINY, - RÓŻNE KROJE PISMA, - NUMERACJA STRON OD KOŃCA POWIEŚCI	
KSIĘGI JAKUBOWE OLGI TOKARCZUK WYDAWNICTWO LITERACKIE SP. Z O.O. 2019			

Ryc. 6. Użytkowanie mapy w procesie twórczym pisarki (oprac. E. Krzyżanowska-Walaszczyk)

Kolejne wydania powieści dla czytelników francusko- i angielskojęzycznych powodują, że ludzie niemal z całego świata będą mieli możliwość zapoznania się z wędrówką życia Jakuba Lejbowicza Franka – po terytorium tekstu literackiego z mapą Isaaka Tiriona.

6. Podsumowanie

Olga Tokarczuk – laureatka Literackiej Nagrody Nobla w roku 2018, którą uroczystie wręczono pisarce 10 października 2019 roku „(...) za wyobrażenie narracyjną, która z encyklopedyczną pasją reprezentuje przekraczanie granic jako formę życia”. *Księgi Jakubowe* to powieść przedstawiająca wielką podróż sprzed ponad ćwierci tysiąclecia po terytorium m.in. dawnej Rzeczypospolitej. Treść powieści, piękny i bogaty język polski, z zapożyczeniami słów i zwrotów z przeszłości, poszerza punkt widzenia czytelnika na opisane zdarzenia, a także inspiruje do refleksji nad współczesnymi problemami i konfliktami.

LEKTURA POWIEŚCI KSIĘGI JAKUBOWE OLGI TOKARCZUK WYDAWNICTWO LITERACKIE 2019			
ODCZYTANIE REKOMENDACJI PISARKI PRZEZ CZYTELNIKÓW: MĄDREGO, KOMPATRIOTY, LAIKA I MELANCHOLIKA W 2020 ROKU W OKRESIE PANDEMII WIRTUALNA PODRÓŻ ŚLADAMI JAKUBA FRANKA Z KSIĄŻKĄ W DŁONIACH LUB E-BOOKIEM ORAZ MAPĄ ISAAKA TIRIONA I GPS W PRZYSZŁOŚCI PODRÓŻ RZECZYWISTA DLA DOCIEKLIWEGO GRONA KOLEJNYCH POKOŁEŃ CZYTELNIKÓW	ODCZYTANIE MAPY <i>NUOVA CARTA DEL EUROPA TURCHE SCA</i> ISAAKA TIRIONA Z 1732 ROKU	ZAPOZNANIE SIĘ Z TREŚCIĄ POWIEŚCI: TEKSTEM, MAPĄ ISAAKA TIRIONA, INNymi MAPAMI, PLANAMI MIAST, RYCINAMI	RZECZYWISTOŚĆ CZYTELNIKÓW W 2020 ROKU PANDEMIA – OGRAŃCZONE MOŻLIWOŚCI PODRÓŻOWANIA PO ŚWIECIE
	ANALIZA I INTERPRETACJA MAPY PRZY UŻYCIU WSPÓŁCZESNYCH NARZĘDZI: MAPA SATELITARNA, AKTUALNE MAPY NP.: TOPOGRAFICZNE, POLITYCZNE, ROZPLANOWANIA MIAST ITP.	WYKSZTAŁCENIE WIEDZA DOTYCZĄCA HISTORII EUROPY I ŚWIATA OSTATNEJ CWIERCI DRUGIEGO TYSIĄCLECIA IMAGINACJA ABSTRAKCJA DOŚWIADCZENIE ŻYCIOWE, W TYM Z PODRÓŻY PO ŚWIECIE, A W SZCZEGÓLNOŚCI PO EUROPIE ŚRODKOWEJ, POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ ORAZ TURCJI I AZJI MNIEJSZEJ	
ODCZUCIA CZYTELNIKÓW DEDYKOWANE PRZEZ PISARKĘ: MEMORIAL, REFLEKSJA, NAUKA, POCIESZENIE			

Ryc. 7. Użytkowanie mapy przez czytelników (oprac. E. Krzyżanowska-Walaszczyk)

Nasuwa się pytanie, jaką rolę dla wejścia do kanonu literackiego odegrała interesująca szata graficzna książki, wykorzystująca m.in. mapę Isaaka Tiriona? Promocja książki poprzez *wielką podróż* kierowana była, jest i będzie do wielu grup czytelników:

- osób, przekraczających 7 dawnych granic,
- osób, mówiących w językach: jidisz, polskim, ukraińskim, tureckim, niemieckim, francuskim, angielskim (...),
- wyznawców trzech wielkich religii (chrześcijaństwa, judaizmu, islamu), nie licząc tych małych, i dedykowana dodatkowo przez autorkę: mądrym, kompatriotom, laikom i melancholikom, odpowiednio dla: memoriału, refleksji, nauki i rozrywki.

Związków powieści z mapą nie należy rozumieć zbyt dosłownie, lecz jako inspirację dla współczesnych i przyszłych czytelników do podejmowania wysiłku na rzecz wieloaspektowego rozumienia ludzkiej natury, wynikającego z chęci poznawania, a nie tylko chęci podporządkowania sobie świata, przy zachowaniu szacunku dla przyrody, środowiska, dzieł rąk ludzkich, drugiego człowieka... wraz z nieustającym poczuciem humoru.

Wielu czytelników z całego świata z ogromnym zainteresowaniem pochyliła się nad treścią powieści, wspomagając się w wielkiej podróży po jej kartach mapami. Omawiana mapa i zawarte na stronach powieści inne mapy, plany miast (ich fragmenty) oraz ryciny są dla nich inspiracją do pogłębiania wiedzy – analizy poprzez zestawienie z innymi mapami, m.in. ze współczesnymi tej części Europy i Turcji, planami miast etc. Intrygująca treść powieści sprawia, że wielu czytelników w przyszłości wybierze się w realną podróż śladami Jakuba Franka, począwszy od *Smyrny* – Izmiru w Turcji...

Suplement

Największą chorobą naszych czasów stał się liberalizm – tendencja do ograniczającej myślenie dosłowności. Pierwszym jej objawem jest brak zdolności do rozumienia metafory, potem pauperyzacja poczucia humoru – słowa Olgi Tokarczuk odczytane na pogrzebie prof. Marii Janion w dniu 5 października 2020 roku.

Rok po wręczeniu Nagrody Nobla opublikowano w „Polityce” esej Olgi Tokarczuk *Człowiek na krańcach świata*⁴². Noblistka pisze o tym, jak świat skurczył się w ubiegłym wieku, rysując m.in. wizję literatury na nowe czasy i *nowe mapy* dla współczesnych wędrowców. Rozważania te potwierdzają niebagatelny wpływ postrzegania świata poprzez dostęp do luźnej struktury sieci internetowej w okresie pandemii.

Rodzą się dalsze pytania, gdyż media internetowe są prywatnymi ośrodkami władzy multimedialnej. Czy wszyscy będą mieli do nich swobodny dostęp? Jakie będą w przyszłości możliwości rzeczywistego podróżowania – bez granic i ograniczeń epidemicznych – z powieścią Noblistki oraz mapą Tiriona po terytorium powieści?

Literatura

Ciołkosz-Styk A., 2013, *Pragmatyka kartograficzna jako teoretyczna podstawa badania zakresu treści planów miast*, w: *Pragmatyka w kartografii*, red. B. Medyńska-Gulij, J. Kubiak, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 7–9.

⁴² O. Tokarczuk, *Człowiek na krańcach świata*, „Polityka”, nr 40 (3281), 30.09–6.10.2020, s. 24–30.

- Ecco U., 2002, *W poszukiwaniu języka uniwersalnego*, Wydawnictwo Marabut, Oficyna Wydawnicza Volumen, Gdańsk – Warszawa.
- Ewicz K., 1997, *Zbiory kartograficzne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. Informator*, Biblioteka Raczyńskich, Poznań.
- Jankowska M., Lisiewicz S., 1998, *Kartograficzne i geodezyjne metody badania zmian środowiska*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, s. 55–57.
- Kołakowski L., 2009, *Czy Pan Bóg jest szczęśliwy i inne pytania*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Medyńska-Gulij B., 2011, *Kartografia i geowizualizacja*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Opyrchał L., 2018, *Kamieniec Podolski na osiemnastowiecznej mapie granic Imperium Osmańskiego*, w: *Z dziejów Kartografii*, t. XXII: *Dawna kartografia historyczna i wojskowa*, red. B. Konopska, J. Ostrowski, P.E. Wieszpiński, IHN PAN, Warszawa, s. 239–250.
- Tokarczuk O., 2019, *Księgi Jakubowe*, Kraków.
- Tokarczuk O., 2020, *Człowiek na krańcach świata*, „Polityka”, nr 40 (3281), 30.09–6.10.2020, s. 24–30.
- Słownik poprawnej polszczyzny*, 1994, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szaniawska L., 2012, *Zał. 2. Przeliczenie wybranych południków na południk zerowy Greenwich*. Instrukcja katalogowania dokumentów kartograficznych, Opracowanie: R. Szura, M. Krynicka, Z. Żurawińska, Biblioteka Narodowa, Warszawa, s. 116–117.
- Szaniawska L., 2013, *Zasady opisu geograficznego i rysowania map w Geografii Ptolemeusza redagowanej przez Nicolaisa Germanusa – rękopis BOZ 2*, „Studia Geohistorica”, nr 01, 2013, Warszawa, s. 57–80.
- www.zbiory.bibliotekaraczynskich.pl (dostęp 19.11.2021)

Źródła kartograficzne

- Nieuwe en beknopte hand-atlas ... Amsterdam [1769] ... by Isaak Tirion*, 29 × 45, map 112 (AIV94). Zbiory Specjalne, Biblioteka Raczyńskich, Poznań.
- Nieuwe Kaart van Europisch Turkyen na de alderlaaste ondekking int licht gebracht te Amsterdam by Isaak Tirion*, 1733, wyd. Keyser J., Zbiory Specjalne, Biblioteka Raczyńskich, Poznań.
- Nuova Carta del Europa Turchesca Secondo l'ultime Osservazioni fata in Amsterdam*, Tirion I., 1740, wyd. Albrizzi G. *Atlante novissimo che contiene tutte le parti del mondo*. Venezia, 1740–1750.
- Piawski K., Gierowski J., tabl. 84; Gierowski J., *Kraje naddunajskie i Bałkany w XVII i XVIII wieku. Wykaz objaśnień tekstowych do map*, 1974, s. 18, *Atlas historyczny świata*, red. J. Wolski, Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa.

Nowy atlas świata. New word edition, 1996, I wydanie polskie, GeoCenter Warszawa.

<https://www.worldcat.org/title/atlante-novissimo-che-contiene-tutte-le-parti-del-mondo-nel-quale-sono-esattamente-descritti-glimperj-le-monarchie-stati-repubbliche-ec/oclc/49443910> (dostęp 21.11.2021)

Isaak Tirion's map vs. *The Books of Jacob* by Olga Tokarczuk

Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk

Politechnika Poznańska

Wydział Architektury

E-mail: biuroekw@gmail.com

Summary: The present article concerns the relation between Isaak Tirion's map and *The Books of Jacob* by Olga Tokarczuk. The cover of the bound book features a map signed *NUOVA CARTA del EUROPA TURCHE SCA. Secondo l'ultime Osservazioni fata in AMSTERDAM apresso ISAAK TIRION*. The map was created in 1740 by the Dutch cartographer. The article contains the description of the map. For the writer the map constitutes a reference to the great travel by Jakub Lejbowicz Frank to the old Poland in the second half of the 18th century and the beginning of the 19th century. For the present-day reader the map of the 18th-century cartographer constitutes a geomental grid covering the landscape of the literary text.

The author explores the multifaceted character of the physicality of this landscape: the reality of the map's creator as a cartographic abstraction, the reality conceptualized by the writer and the reality as interpreted by the diverse range of readers.

Keywords: Olga Tokarczuk, Isaak Tirion, boundaries of the Ottoman Empire, analysis of maps, the 18th century
